

Redaktionellt

Demokrati, autonomi och gemenskap

Tidskriften Utbildning & Demokrati byter i och med detta nummer redaktions- och utgivningsort: Örebro universitet och dess pedagogiska institution är från och med detta år dess centrum. Tidskriften utges i samarbete med ett flertal andra universitets- och lärarutbildningsinstitutioner (se omslagets första insida), vilket innebär ett samarbete som vi hoppas mycket på. Tidskriftens redaktionskommitté och redaktionsråd förändras också en del från och med detta år och från redaktörernas sida ser vi med stor tillförsikt och glädje fram emot samarbetet med såväl den delvis nybildade redaktionskommittén och tidskriftens arbetslag vid institutionen, det likaledes ombildade redaktionsrådet och de medutgivande institutionerna. Vi vill givetvis också hälsa de nya medlemmarna i redaktionsrådet mycket välkomna.

Tidskriften går i och med detta nummer in på sin åttonde årgång och redaktionspolicyn ligger fast även om vi vill understryka att vi sökt precisera den en aning (se baksidan). Det är även fortsättningsvis didaktiska och utbildningspolitiska frågor som skall stå i fokus, vilket innebär att det är (för-)skolans och lärarutbildningens men även den övriga högskolans och universitetets verksamhetsformer och dess utbildningspolitiska förutsättningar som kommer att analyseras. Som redaktörer vill vi också markera att vi vill fortsätta försöken att inplacera skoldebatten i ett vidare, demokratibaserat samhällsperspektiv. Denna strävan känns också allt mer angelägen i en tid då skoldebatten tenderar att domineras av dels en traditionell syn på skolan – en skola för kunskapsförmedling baserad på disciplin – och dels ett okritiskt förhållningssätt till friskoleexpansionen i den mening att dess effekter på den allmänna skolans utveckling inte analyseras. Vi menar att dessa båggen tenderer inneburet att den allmänna skolans – en skola för alla – möjligheter att fungera som demokratipotential allvarligt försvagats. Vi ser det därför som en av våra huvuduppgifter att analysera den gemensamma skolans utvecklingsmöjligheter.

Vi tycker att det är värt att notera att ett antal samhällsdebattörer under senare år ställt kritiska frågor om och fokuserat den allmänna skolans demokratifostransuppgift. Göran Rosenberg angrep för ett par år sedan den ensidiga fokuseringen på skolan som kunskapsproducent och menade att vårt samhälle lider mindre av brist på kunskap än fostrande och danande. ”Vi utbildar högproduktiva och konkurrenskraftiga yrkesmänniskor, men vi fostrar dåliga medborgare” (DN 12/11 1996). Nyligen pläderade Jesús Alcalá i Dagens Nyheter (2 och 4/11 1998) för att skolan måste fostra till demokrati. Före utbildningsministern Carl Tham har, som ett av de senaste bidragen till denna diskussion, menat att demokrati är ett vagt begrepp bland ungdomar i skolan i dag och han pekade samtidigt på betydelsen av att förknippa det moderna bildningsbegreppet med dess politiska dimension (DN 21/3 1999). Men också DN:s chefredaktör Hans Bergström – som dock i många avseenden måste karakteriseras som såväl skoltraditionalist och friskoleförespråkare – har rest frågor om skolans demokratifostrande roll.

Vår utgångspunkt är att den gemensamma skolan är en av den svenska demokratins centrala instanser som kan och bör utnyttjas för att stärka demokratins fortlevnad och fördjupning utan att vi för den skull är okritiska till den allmänna skolans verksamhetsformer. Skolan är onekligen en historisk produkt av moderniteten, den moderna liberala demokratin och det moderna upplysningsprojektet men det innebär inte att dess historiska utgångspunkt bestämmer dess fortsatta innebörd. Vi menar att skolan har en potential att leva upp till och bidra till att formera den deliberativa, dialogiska demokratin människosyn. Denna potential är dock underskattad i dagens utbildningspolitik. Det är nyliberala och nykonservativa ideal som ringar in den svåra formuleringsarena som präglar debatten om utbildning (demokrati och medborgarskap) idag. Diskussionen om utbildning och demokrati kantas av (neoliberal) krav på mångfald och valfrihet å den ena sidan och (neokonservativa) krav på fostran till bestämda värden eller att skolans grundläggande värden skall förankras i ett gemensamt kulturarv å den andra sidan.

Om vi tar utgångspunkt i att medborgarnas viljebildningsprocesser för att förverkliga sociala och politiska rättigheter är inbäddad i ett sammanhang som kräver ett meningsutbyte där människor formulerar hur de vill uppfatta sig själva som medborgare, kan skolan ha en viktig medborgarformerande och identitetsskapande funktion. I den mån vi antar att diskussioner om vad som är gott och önskvärt är en förutsättning för att förverkliga medborgerliga rättigheter och plikter utgör skolan likaledes en viktig arena där sådana gemensamma föreställningar formuleras. Ett samhälles utbildningssystem ställer ständigt frågor om vilka traditioner vi vill föra vidare respektive bryta med,

hur vi vill handskas med vår historia, hur vi vill förhålla oss till varandra och behandla naturen. En nations etiska självförståelse berörs av beslut angående läro- och kursplaner i offentliga skolor samt uttolkning av dessa och dessa beslut uttrycker en del av en kollektiv identitet och utgör som etisk-politiska frågor en ofrånkomlig del av politiken (jfr Habermas: *Diskurs, rätt och demokrati*, 1997). I en renässans för etik och värdefrågor betonas olika perspektiv nödvändigheten av att grunda det politiska medborgarskapet i ett folks eller en nations identitet olika starkt. Medan en utgångspunkt likställer det politiska medborgarskapet med en etisk självförståelseprocess kan vi med en annan anta att medborgare behöver socialiseras i en gemensam politisk kultur utan att detta likställs med en etisk självförståelseprocess. Skolan är en viktig institution i båda avseendena men beroende på vilket perspektiv som utgör utgångspunkt föreställer vi oss förutsättningarna för en demokratisk skolgemenskap på olika sätt.

Realiseringen av det skisserade demokratiperspektivet vad gäller skolans uppgift skulle innebära att skolan och skoldebatten, i en utsträckning som nu knappast är fallet, kunde utnyttja flera av de insikter som finns i den pedagogiska och didaktiska forskningen. Här kan exempelvis värdet av ett ökat utrymme för kommunikation nämnas, ja att se skolan som en plats för att utveckla sina politiska deltagarrättigheter, sin kommunikativa kompetens med ett samtidigt upprätthållande av jämlikhet och solidaritet / ömsesidighet samt med respekt för pluralism.

I detta första "Örebronummer" är det också sådana perspektiv som står i fokus. Numret domineras av rapportering från det skolverksfinansierade projektet *Demokrati, autonomi och gemenskap* som tidigare presenterats i *Utbildning och demokrati* nummer 1, 96 på temat samhörighet, pluralism, omsorg och kommunikation. Projektet har sin bas inom forskningsgruppen SOC-INN (Socialisationens innehåll och medborgarskapets dimensioner) med forskare från Örebro, Uppsala och Stockholm, men har också inneburit ett fruktbart samarbete med forskare från Pedagogiskt forskningsinstitut vid Oslo universitet samt med andra discipliner. Projektet har beträffande den offentliga skolan som forskningsfält sin naturliga fortsättning och relation bl a till det snabbt växande intresset för skolans värdegrund.

Spänningen mellan *autonomi* och *gemenskap* är sedan länge etablerad inom olika demokratiperspektiv. Inom 1990-talets demokratidebatt har begreppen individ och kollektiv framställts som demokratins motpoler, d v s att vi står inför ett val mellan ett nyliberalt individuellt autonomiperspektiv eller ett önskat (eller förlegat) socialdemokratiskt kollektivistiskt och gemenskaps-

betonat perspektiv (jfr *Demokrati och makt i Sverige* SOU 1990:44 och *Skola för bildning* SOU 1992:94). Det skolverksbaserade projektet *Demokrati, autonomi och gemenskap* har sin bas i förändrade villkor för relationen mellan *autonomi* och *gemenskap* och formuleras närmast som dilemmat mellan demokratins samtidiga krav på individuell frihet och behov av gemenskap. Projektet har tagit fasta på kritiken mot det (moderna) politiskt och etiskt autonoma subjektet och prövar på olika sätt ett diskursivt, kommunikativt subjekt- och rationalitetsbegrepp. Vi kan sammanfattningsvis säga att syftet har varit att diskutera utbildning och demokrati med utgångspunkt i vad Seyla Benhabib kallar ett ”situated self” (Benhabib: *Situating the Self*, 1992) och häva (den moderna) dikotomiseringen mellan individ och kollektiv och ta fasta på autonomi- och gemenskapsbegreppets komplexitet.

Frågan om innebörden av demokrati och vilka våra demokratikrav är ställs i skoldebatten inför det pluralistiska och mångkulturella samhällets krav. Kan en allmän sammanhållen skola integreras i dagens demokratiprojekt givet änderade samhällsvillkor? Hur skall utbildning förhålla sig till renässansen för etik och värdefrågor – skall skolan förmedla och auktorisera vissa bestämda värden (och i så fall vilka?) eller skall skolan ge utrymme för mångfald av kulturella livsformer och skilda värderingar? Råder det överhuvudtaget någon motsättning mellan en mångfald av värden och en för skolan gemensam värdegrund – och om det inte gör det, hur och på vilka grunder skall de förenas? Vilka roller intas och spelas av utbildningspolitiska dokument, läroplaner, lärare vad gäller dessa komplicerade frågor?

I de olika bidragen ges olika perspektiv på nämnda frågor. Historiska tillbakablickar och idéhistoriska förankringar, politisk- och moralfilosofiska utgångspunkter, textanalyser och tänkbara implikationer för skola och lärare utvecklas i det följande:

De olika artiklarna från projektet skall strax introduceras men låt oss dessförinnan säga att numret också innehåller den installationsföreläsning som Tomas Englund höll nyligen i samband med invigningen av Örebro universitet. I denna installationsföreläsning med rubriken ”Utbildning och demokrati” anges några huvuddrag i den forskning som bedrivits just på temat utbildning och demokrati och dessutom anges en del av de centrala inspirationskällorna för denna forskning. Här anges också nyligen genomförd forskning av forskningsgruppen SOC-INNs medlemmar och hänvisningar finns till genomförda och pågående projekt, exempelvis det projekt som avrapporteras i detta nummer, *Demokrati, autonomi och gemenskap*.

I Ylva Bergströms *Föreställningar av en gemenskap* ställs skolkommissionens (SOU 1948:27) klassiska perspektiv på skolans demokratifostransmöjligheter mot aktuella dokument som det senaste läroplansbetänkandet (SOU 1992:94) och det strax innan publicerade *Utbildning för 2000-talet* (SOU 1990:14, bilaga 22), det kanske tydligaste uttrycket under det senaste decenniet för skolans inplacering i ett ekonomistiskt perspektiv. Genom att kontrastera skolkommissionens jämlikhetsyttande gemenskapsprojekt med det tidiga 1990-talets framgång hur det senare förutsätter att ”individens föregår det gemensamma och [där] individuell valfrihet sätter gränser för det gemensamma. Deltagande i termer av inflytande över individens egna förhållanden (den egna utbildningen) överskuggar uttryck för deltagande i formuleringar av det gemensamma och allmänna”. Samtidigt konstateras att det nyliberala språk som färgar dessa utredningar kombineras med ett framskrivande av behovet av gemensamma värden och etikens betydelse.

I artikelns andra del ställs frågan om det är konkreta värden som utgör grunden för det gemensamma eller om det rättfärdigande samtalet kan utgöra grunden för det gemensamma och hur det i så fall skall betraktas i ett politiskt filosofiskt perspektiv. Den centrala utgångspunkten är det deltagarförespråkande perspektiv som Robert Putnam levererar med sin historiska analys av medborgarandans rötter i Italien och de deltagarförespråkande kommunitära perspektiv som Charles Taylor levererar – perspektiv som inte är desamma som de ”integrationistiska” kommunitära anspråken. Med ett deltagarförespråkande perspektiv föreställer vi oss att gemenskaper växer fram ur ett gemensamt handlande och engagemang i den gemensamma samtiden och framtiden. Viktiga referenser i detta sammanhang är John Dewey, Jürgen Habermas och Hannah Arendt. Arendt avvisade, liksom Dewey gjorde och Habermas och Taylor gör, de integrativa visionerna av gemenskap. I en demokratisk stat spelar förmågan att ”utvidga tänkandet”, enligt Arendt, en avgörande roll och är en förutsättning för några av det moderna samhällets centrala värden såsom *autonomi* och *toleransen* inför en pluralism av kulturella livsformer. Det är ett av Arendts motiv till att ge omdömesförmågan betydelsen av en politisk snarare än en moralisk förmåga.

Kirsti Klette tar i artikeln *Utdanning – og den pluralistiske utfordring* utgångspunkt i Arendts tes att det är i det offentliga samtalet vi kan erkänna en pluralitet. Via Arendts begrepp visar Klette hur pluralism och mångfald inte bara bidrar till fragmentering av det gemensamma eller att det gemensammas grund vittrar sönder. Pluralism och mångfald framstår i Klettes artikel också som en plattform där gemensamma föreställningar, åsikter och omdömen utvecklas inom en argumenterande offentlighet. I Kirsti Klettes bidrag be-

traktas lärarnas verksamhet i detta perspektiv. Med utgångspunkt i Kenneth Strikes distinktion mellan *grounded liberalism* och *pragmatic liberalism* utvecklas hans idé om att lärare (och studerande) bör få kännedom om och distans till sitt eget moralspråk och förståelse för andras.

Arendt är en central referenspunkt även i Carsten Ljunggrens artikel *Identitet som konstitutivt handlande*. Ljunggren tar inledningsvis fasta på John Deweys utbildningsfilosofiska ståndpunkt att utbildningens uppgift är att utveckla individens moraliska ställningstagande inför världen och samhället. Med Arendt som utgångspunkt visar Ljunggren vidare hur identitet kan uppfattas som en aktiv relation mellan individ och samhälle, det vill säga en syn på identitet som en ”social tillblivelse” grundad i en individs konkreta handlingar. Med Arendt som grund formuleras en radikal tolkning av pluralism där *olikhet* utgör grunden för det gemensamma, snarare än ett särskiljande från det gemensamma. Handlande blir ur detta perspektiv en förutsättning för framväxten av individens personliga identitet och skapandet av en gemensam värld. Denna radikala pluralism utvecklas i artikelns första del genom att Ljunggren visar hur Frankfurttraditionens kulturkritik (representerad av Adorno och Horkheimer) vänder sig mot det moderna tänkandets krav på identitetslogik och hur detta flyttat in i föreställningen om individen (subjektet). Arendts (och Deweys) perspektiv utgör ett konkret alternativ till det moderna identitetslogiska tänkandet genom att det betonar individens identitet som oförutsägbar. Om utbildningens uppgift är att utveckla individens ställningstagande inför världen och samhället (Dewey) måste den, enligt Ljunggren, ”ge utrymme för individens aktiva hantering av politiska och moraliska värden”. Artikeln är skriven i syfte att ingå i en fortsatt redovisning.

I Lotta Brantefors *Globalisering, interkulturella relationer och global rättvisa som utbildningspolitiskt problem* fokuseras globaliseringens konsekvenser för utbildningen. De omvälvande demografiska förändringar vi nu är mitt uppe i genom krig, flyktingströmmar, den globala arbetsmarknadens snabba förändringar tenderar att på olika sätt marginalisera stora befolkningsgrupper. Var tar solidariteten vägen, hur skall solidariteten ta form i förhållande till dessa problem? Vilken betydelse har vårt språk för konstitueringen av denna ”verklighet”? I artikeln görs ett antal viktiga distinktioner som innebär skilda konsekvenser beroende på hur vi betraktar mångkulturalitet.

För att förstå det mångkulturella samhället idag och talet om interkulturella relationer är det viktigt att det inplaceras i ett globalt sammanhang. Diskussionen om mångkulturalism har tidigare oftast varit relaterad till ett natio-

nellt sammanhang. Brantefors menar att vi för att förstå det som sker i ett "mångkulturellt klassrum" behöver se att olika synsätt på, värderingar av och attityder till andra kulturer är inbäddade i sociala, kulturella och historiska dimensioner och dessa tydliggörs inte i ett snävt nationellt perspektiv. Valet av utgångspunkt, det vill säga nationella eller globala perspektiv på mångkulturalism och hur dessa preciseras, är avgörande i och med att det handlar om rättvisa och reser frågor om vilka förutsättningar olika kulturella livsformer ges.

De två artiklarna av Niclas Månsson och Johan Liljestrand analyserar bägge men på olika sätt en likartad tematik. Denna tematiks utgångspunkt är att läroplanen (Lpo 94) kan tolkas på olika sätt och de påvisar båda behovet av att överskrida vad som kan tolkas som och ofta tolkats som läroplanens enhetssträvanden till förmån för pluralism.

Marginaliseringstemat återkommer i Niclas Månssons artikel *Sökandet efter ett moraliskt metaspråk (?)*. Vilken etisk tradition är det som åberopas av vår läroplan, frågar sig Månsson, och varför väljs en tradition "med en uttalad rädsla för att moralisk pluralism skall mynna ut i en form av moralisk relativism"? Månsson påpekar beträffande markeringen av kristen etik och västerländsk humanism det problematiska i att fostran därvid kan ses som utgående från en viss given tradition i ett samhälle som präglas av (moralisk) pluralism och mångkulturalism. Genom detta upphöjer läroplanen inte bara det som är karakteristiskt för den egna traditionen att gälla universellt utan åberopar även en (platonsk) tradition som avvisar tanken på att det är människorna själva som formulerar sina värden. Han påvisar likaledes hur det i den västerländska traditionen finns en tendens just att grunda den mänskliga gemenskapen i något som människan inte har kontroll över och, som Richard Rorty analyserat det, upphöja den formen av "solidaritet" till objektivitet.

Det alternativ Månsson vill förespråka är en solidaritet bortom objektivitet och universella *vi* – det är genom "utvidgandet av 'vi', eller upplösningen av 'vi-intentionerna', som 'de' som inte är som 'vi' kan inkluderas i människans moraliska ansvar och därmed kan hon se bortom skillnader eftersom de är irrelevanta i jämförelse med den smärta, exkludering som marginaliserade samhällsgrupper utsätts för". Det går inte, menar Månsson, att diskutera en utvidgad solidaritet utan att inbegripa ett engagemang för de marginaliserade innebärande ett moraliskt ställningstagande för dessa gruppers rättigheter att få tala utan att *de* behöver bli som *vi*.

I Johan Liljestrands artikel *Fostran mot bestämda värden och värdepluralism – två oförenliga teman i Lpo-94?* ställs olika möjliga tolkningar av läroplanen – fostran mot bestämda värden respektive värdepluralism – mot varann. Med utgångspunkt i Seyla Benhabibs vidareutveckling av Habermas' diskursetik menar Liljestrand att en kommunikativ etik grundad i jämlikhet, förstådd som universell respekt och egalitär ömsesidighet, är att föredra framför etisk neutralitet.

Omsatt till en analys och möjlig uttolkning av läroplanens (Lpo 94) centrala värden menar Liljestrand att dessa värden kan tolkas som förutsättningar för att hålla samtalet vid liv och inte behöver ses utifrån ett abstrakt perspektiv om plikter och rättigheter och att de dessutom kan "läsas utifrån frågor om det goda och eftersträvansvärda samhället".

I en debattartikel diskuterar en redaktörskollega till oss, Biörn Hasselgren, redaktör på såväl Sveriges som Nordens pedagogiska forskningstidskrifter – *Pedagogisk forskning* och *Nordisk pedagogik* – om hur det står till med allas vårt läsande av nämnda och andra forskningstidskrifter inom det pedagogiska och didaktiska fältet.

Tidskriften avslutas med recensioner av litteratur som anknyter till tidskriftsnumrets tema. I detta nummer recenseras två nya böcker. Dels *Om tolerans* av den amerikanske politiske filosofen Michael Walzer och dels den engelske utbildningsforskaren John Beck om moral och medborgarskap i utbildning. Vi välkomnar här framtida bidrag – tag kontakt med recensitionsansvariga.

Vi välkomnar därmed gamla och nya läsare till vår åttonde årgång och hoppas på allehanda reaktioner. I nästa nummer, före sommaren, fylls tidskriften med olika perspektiv och synpunkter på lärarutbildningens villkor och förändringspotential. Anledningen är att lärarutbildningskommittén i början av sommaren presenterar sitt med stor spänning emotsedda betänkande och vi hoppas att nästa nummer av tidskriften därvid kan fungera som viktig bredvidläsning.

Ylva Bergström och Tomas Englund